

Piotr Przysucha¹
Lublin

Patriotyzm konstytucyjny współczesnej Europy w ujęciu Jürgena Habermasa

Wstęp

Koncepcja patriotyzmu konstytucyjnego w ujęciu Jürgena Habermasa charakteryzuje okres przemian politycznych i ideologicznych drugiej połowy XX wieku i nadal się kształtuje w strukturach państwowości Unii Europejskiej. Jest ona pewnym symbolem czasu przemian w Państwie Niemieckim po zakończeniu II wojny światowej i próbą tworzenia państwa bez odniesienia do etniczności i kultury narodowej, które to elementy nie są w stanie dać podwalin do stworzenia obiektywnego państwa prawa. W niniejszym artykule powoli zostaną odsłonięte czynniki, które kształtują tę koncepcję zarówno na gruncie myśli niemieckiej, jak również w dyskursie międzynarodowym, a w szczególności sposób odnoszący się do kwestii Europy i jej jedności w strukturach i granicach Unii Europejskiej.

Patriotyzm konstytucyjny w swych założeniach daje podstawy do stworzenia państwa opartego na Ustawie Zasadniczej, która ma za zadanie regulować poziom stosowanego prawa publicznego jednakowego dla wszystkich obywateli. Jest to zabieg, który polega na kształtowaniu postaw uniwersalistycznych dotyczących całego społeczeństwa, a odchodzący od różnego rodzaju partykularyzmów, które nie wnoszą nic nowego w ustrój państwa. Ważną kwestią dotyczącą tego zagadnienia, która została ukazana w pracy jest sfera publiczna i wzajemne oddziaływanie obywateli mające na celu z jednej strony kontrolę aparatu państwowego i tym samym ubieganie się o swoje prawa obywatelskie. Natomiast z drugiej strony w ramach sfery publicznej dochodzi do pewnego dyskursu, wymiany zdań odnoszących się do polityki, ekonomii itp., które pozwalają w formie debaty wskazać na pewne rozwiązania, które są konieczne do zastosowania w celu prawidłowego funkcjonowania państwa demokratycznego.

¹ Piotr Przysucha – ks. mgr, doktorant w Instytucie Socjologii KUL w katedrze Katolickiej Nauki Społecznej i Etyki Społeczno-Gospodarczej, email: piter85@poczta.fm.

W kształtowaniu koncepcji patriotyzmu konstytucyjnego ogromne znaczenie mają przemiany zachodzące we współczesnej Europie, a szczególnie w kontekście funkcjonowania Unii państw europejskich, których struktura polityczna i ekonomiczna oparta została o wspólną konstytucję. W ramach tworzenia tego szczególnego połączenia wielu państw o różnej kulturze, tożsamości narodowej i wielu czynnikach różniących państwa członkowskie od siebie ta koncepcja wskazuje na nowe aspekty, które mają za zadanie połączyć przy pomocy struktur demokratycznych Unii i wspólnej konstytucji tak złożoną multikulturową wspólnotę państw. Jest to ogromne wyzwanie dla patriotyzmu konstytucyjnego, aby wytworzyć takie procedury działania i systemy funkcjonowania, aby ta wspólnota stanowiła całość opartą na zasadach stworzonej konstytucji, stanowiącej normy prawa dla wszystkich państw należących do Unii Europejskiej. Jest to ogromne wyzwanie, aby ta koncepcja mogła zapewnić prawidłowe i stabilne funkcjonowanie tej Wspólnoty w obliczu współczesnych zagrożeń jak globalizacja, ogromna migracyjność członków państw europejskich czy też tworzenie ogromnych korporacji finansowych i biznesowych, które nieraz swoim zasięgiem i budżetem przekraczają możliwości działania wielu państw, które czasami są od nich zależne w wielu kwestiach ekonomicznych.

1. Patriotyzm konstytucyjny jako fundament prawa europejskiego

Kształtowanie się pojęcia patriotyzmu konstytucyjnego i dalsze implikacje widać szczególnie w obszarze tworzenia Wspólnot Europejskich i ich wspólnego prawa. Koncepcja Habermasa znajduje zatem swoje odbicie w prawie europejskim, którego główne założenia oparte są w wielu aspektach o założenia patriotyzmu konstytucyjnego. Według autora porządek społeczny, w którym władza wyraża się poprzez organizację państwową staje się motywem znalezienia uzasadnienia dla władzy politycznej. Oznacza to zatem, żeby państwo aby sprawnie funkcjonowało i spełniało swoje zadania potrzebuje prawa, które wprowadza strukturę organizacji i wyznacza szereg obowiązków i uprawnień obywateli względem państwa. Jednak w tym tworzeniu rzeczywistości prawa nie wystarczy tylko, aby było ono biernie akceptowane, nawet to, żeby było faktycznie przestrzegane. Prawo w swoim założeniu i strukturze musi zasługiwać, aby je przestrzegano². Sam autor stwierdza, że prawa indywidualne tworzą źródło porządków prawnych: „Współczesne państwa charakteryzowane są przez fakt, że władza polityczna kształtowana jest poprzez prawo pozytywne,

² Zob. G. Wąsiewski, *Koncepcja „patriotyzmu konstytucyjnego” Jürgena Habermasa*, Toruń 2010, s. 153.

które jest co do zasady przymusowe i rozkazujące. Prawa indywidualne tworzą zaś sedno współczesnych porządków prawnych³. Wedle tej drogi rozumowania należy postrzegać prawo nie tylko dlatego, że jest obłożone sankcjami, ale przede wszystkim dlatego, że jest legitymizowane i to w szczególnie sposób dotyczy konstytucji.

Habermas był zwolennikiem spisania europejskiej konstytucji, które stworzyłyby pewien zasób nowych rozwiązań politycznych. To tworzenia według autora powinno zostać oparte o pewne już założenia, które wyrosły z kształtowania się konstytucji francuskiej, czy w szczególności konstytucji amerykańskiej, gdyż dałoby to podwaliny do zabezpieczenia obecnych osiągnięć w tej dziedzinie polityki i ostatecznie mogłoby doprowadzić do demokratyzacji Unii⁴. Jednak, aby te założenia mogły zostać zrealizowane poszczególne państwa europejskie muszą dostrzec potrzebę odejścia od własnych partykularizmów i problemów narodowych, a zatrzymać się na szerszym spektrum dialogu politycznego opartym o wspólne źródła, które można znaleźć w głębiej zakorzenionej świadomości europejskiej. Habermas wskazywał tutaj, iż aby było możliwe tworzenie wspólnego prawa, którego podstawą byłaby konstytucja należy odnieść się do wspólnych powszechnych doświadczeń Europy uzupełnionych o ramy normatywne wyznaczone przez patriotyzm konstytucyjny. Do tych doświadczeń według autora można zaliczyć: chrześcijaństwo, oświeceniewą ekspansję nauki i techniki, prawo rzymskie oraz kodeks napoleoński, które to zasady zostały ujęte w Karcie Praw Podstawowych⁵.

Jednak w przypadku konstytucji, tak jak każdego innego prawa może ona w swej strukturze zostać zmieniona. Gdyż tak jak każda norma prawa pozytywnego może zostać zmieniona lub uchylona w czasie zmiany systemu prawnego czy politycznego, tak też w podobnej sytuacji może ulec zmianie konstytucja. Jednak w takim rozumieniu prawa pozytywnego należy dążyć do sytuacji, w której normy tego prawa zostaną zorientowane na wieczne normy moralne, którym chcę się nadać charakter prawa wyższego. Jednak ten proces wydaje się dość skomplikowany, szczególnie w społeczeństwach pluralistycznych, w których brakuje wspólnych światopoglądów czy wiążących systemów etycznych⁶. Jednak należy podkreślić, że współczesna teoria polityki wskazuje na dwie zasady legitymizacji prawa: suwerenność i prawa człowieka, wedle których „zasada powszechnej suwerenności wyraża się w prawie komunikacji i prawie do udziału w dyskusji, które zabezpieczają autonomię publiczną politycznie

³ J. Habermas, *Remarks on Legitimation through Human Rights*, [w:] tenże, *The Postnational Constellation. Political Essays*, Cambridge 2001, s. 113.

⁴ Zob. J. Habermas, *Why Europe Needs a Constitution*, „New Left Review” (2002) nr 11, s.1.

⁵ Tamże, s. 9-10.

⁶ Zob. G. Wąsiewski, *Koncepcja „patriotyzmu konstytucyjnego” Jürgena Habermasa*, Toruń 2010, s. 155.

wyzwolonych obywateli”⁷. Zatem te dwie normatywne perspektywy stanowią uzasadnienie, które pozwala chronić równocześnie indywidualny i zbiorowy wymiar praw jednostki.

Takie rozumienie kształtu prawa, należy odnieść do rozumienia obywatelstwa europejskiego opartego na wizji suwerenności i praw człowieka. Habermas twierdził, że obywatel był zawsze określany przez historyczny kontekst państwa narodowego i określonej wspólnoty prawa. Jednak to jest za mało, aby w pełni zrozumieć pełne obywatelstwo, gdyż trzeba również odnieść się do racjonalności, czyli tego co uniwersalne. Obywatelstwo zatem nie może się ograniczać do wartości kulturowych podzielanych wspólnie przez społeczeństwo, ale powinno opierać się na uznanych przez wszystkich obywateli procedurach ustanawiania prawa i sprawowania władzy⁸. Według Habermasa nie należy powracać do procesów, które wpłynęły na ukształtowanie państw europejskich. Wynika to z tego, że demokracja polityczna nie wymaga identyfikacji z tożsamością określoną kulturowo czy historycznie. Jest to zatem zwrócenie uwagi, iż aby w pełni tworzyć demokracje europejską opartą na wspólnym prawie potrzebne są mechanizmy współdziałania, które zostaną pozbawione emocji i uczuć, wynikających z wielowiekowego europejskiego doświadczenia. Wspólnego państwa europejskiego nie należy zatem budować w oparciu o wspólny język, historię czy tradycję. Należy zaś wspólnotę polityczną budować opartą na zasadach sprawiedliwości politycznej wynikających z ideału liberalnej moralności politycznej⁹.

W takim ujęciu rozumienia obywatelstwa w odniesieniu do konstytucji należy odnieść się do praw człowieka, które według Habermasa są pewnymi konstruktami odkrywanymi przez prawodawcę, a nie są przedpolitycznymi moralnymi aksjomatami: „w modelu, który proponuję, założeniem wyjściowym jest możliwość przyjęcia medium wyrażającego przymus prawa jako coś efektywnego i jednocześnie nie powodującego komplikacji. Odmienne niż klasyczne teorie, model ten nie traktuje tworzenia związku podmiotów prawa, będących adresatami indywidualnych praw, jako decyzji, która potrzebuje normatywnego uzasadnienia. Jako uzasadnienie wystarcza w zupełności uzasadnienie funkcjonalne, albowiem złożone współczesne społeczeństwa, czy to europejskie czy azjatyckie, wydają się nie mieć funkcjonalnego odpowiednika dla integracyjnej siły prawa”¹⁰. Wynika z tego, że prawa człowieka odmiennie niż normy moral-

⁷ J. Habermas, *Remarks on Legitimation through Human Rights*, [w:] tenże, *The Postnational Constellation. Political Essays*, Cambridge 2001, s. 115.

⁸ Zob. A. Nogał, *Ponad prawem narodowym, Konstytucyjne idee Europy*, Warszawa 2009, s. 235.

⁹ Zob. J. Lacroix, *For a European Constitutional Patriotism*, „Political Studies” (2002) nr 50, s. 946-947.

¹⁰ J. Habermas, *Remarks on Legitimation through Human Rights*, [w:] tenże, *The Postnational Constellation. Political Essays*, Cambridge 2001, s. 122.

ne nie mogą nie być zależne od sfery politycznej. Dlatego tworzenie tożsamości jest pewnym cyklem, który oznacza, że tożsamość polityczna jednostki nie musi poprzedzać stworzenia instytucji demokratycznych, ale raczej jest efektem ich istnienia¹¹.

Kolejnym ważnym aspektem tworzenia podstaw prawa europejskiego, które wyróżnił Habermas jest rozwiązanie konfliktu między sferą publiczną, a sferą prywatną. Relacje, które zachodzą między demokracją i rządami prawa polegają na tym, że obywatele z jednej strony mogą korzystać z autonomii publicznej, tylko wtedy gdy na bazie identycznej autonomii prywatnej dla wszystkich są niezależni. W konsekwencji takiej relacji liberalne i polityczne prawa stają się nierozzerwalne i są nierozłącznie powiązane ze sobą¹². Dlatego europejska sfera publiczna powinna być przestrzenią ogólnoeuropejskiej komunikacji, dzięki której powstałoby europejskie społeczeństwo obywatelskie, związane cały czas z tożsamością narodową i kulturą swoich partykularnych krajów, ale zarazem wykraczające poza te granice ze względu na wartości uniwersalne. Jednak, aby było to możliwe przynależność polityczna musi zostać oddzielona od przynależności do wspólnoty kulturowej, a dzięki temu dyskurs polityczny sprawiłby powstanie społeczeństwa obywatelskiego, które w miejsce narodu, stałoby się podstawą wspólnoty politycznej¹³. Autor podkreślał również, że aby skutecznie tworzyć społeczeństwo obywatelskie potrzebne są czynniki stowarzyszeniowe, a w szczególności sposób działania organizacji pozarządowych przekraczające granice narodowe oraz tworzenie pewnych projektów społecznych mających na celu przekształcanie procedur wyborczych, aby coraz większy udział głosowania bezpośredniego przyczyniał się do kształtowania poczucia odpowiedzialności za wspólnotę europejską¹⁴.

Sfera publiczna według Habermasa ma za zadanie wskazywać kierunek komunikacji, ale też ostrzegać przed zagrożeniami, które na drodze dyskursu politycznego mogą wystąpić: „sfera publiczna jest systemem ostrzegawczym o czujnikach niewyspecjalizowanych, ale wrażliwych na całym obszarze społecznym. Z perspektywy teorii demokracji sfera publiczna musi ponadto wzmacniać presję problemów, to znaczy wywierać znaczący wpływ, przekonując ją tematyzując, wyposażając w przyczynki i tak dramatyzując, by były po-

¹¹ Zob. G. Wąsiewski, *Koncepcja „patriotyzmu konstytucyjnego” Jürgena Habermasa*, Toruń 2010, s. 158.

¹² Zob. J. Habermas, *Remarks on Legitimation through Human Rights*, [w:] tenże, *The Postnational Constellation. Political Essays*, Cambridge 2001, s. 118.

¹³ Zob. J. Habermas, *Reply to Grimm*, [w:] P. Gowan, P. Anderson [red.], *The Question of Europe*, London-New York 1997, s. 264-265.

¹⁴ Zob. A. Nogal, *Ponad prawem narodowym, Konstytucyjne idee Europy*, Warszawa 2009, s. 239.

dejmowane i opracowywane przez kompleks parlamentarny”¹⁵. Dlatego do skutecznej realizacji koncepcji patriotyzmu konstytucyjnego w Europie potrzebna jest ogólnoeuropejska sfera publiczna, która umożliwi wszystkim obywatelom państw członkowskich możliwość równego uczestnictwa w procesie komunikacji, jak twierdzi autor: „obywatele mogą czynić właściwy użytek ze swojej autonomii publicznej gwarantowanej przez państwa polityczne tylko wówczas, gdy są oni niezależni w świetle równo chronionych praw swą autonomią prywatną. Lecz członkowie społeczeństwa mogą cieszyć się po równo ich autonomią prywatną, a więc równymi prawami indywidualnymi mającymi dla każdego z nich równą wartość – tylko wtedy, gdy czynią odpowiedni użytek ze swojej autonomii publicznej”¹⁶.

Konstytucjonalizacja Europy to nieustająca eksploracja różnych perspektyw, która odbywa się w szerokiej sferze publicznej, jak i obrębie instytucji formalnych¹⁷. W tym działaniu ogromne znaczenie ma patriotyzm konstytucyjny ze względu na swój uniwersalistyczny charakter, który wynika z tego, że jest raczej „zakorzeniony w intuicyjnej praktyce, niż konkretnej materialnej zawartości. Zwróćmy uwagę, że performatywne znaczenie procesu tworzenia konstytucji (...), dostarcza pozornie nikłej, lecz przecież silnej podstawy, która może być wspólnie uznawana przez obywateli w ich interpretacyjnych wysiłkach – także w pluralistycznym społeczeństwie, jak i ponadnarodowej sferze”¹⁸. Zatem prawo konstytucyjne to prawo, które mogą zaakceptować wszyscy, mimo dzielących ich różnic. Można zatem wnioskować o pewnej tożsamości konstytucyjnej, w której obywatele nie tylko są interpretorami tejże konstytucji, ale są równocześnie wspólnotą prawodawców. Wtedy patriotyzm konstytucyjny w obrębie prawa europejskiego, który cały czas jest podawany pewnym przekształceniom, można rozumieć jako proces dialogu będący interpretacją, stwarzającą podstawę do dyskusji o zasadach dających obraz wspólnego rozumienia. Będzie to możliwe jeśli patriotyzm konstytucyjny zostanie osadzony w dwóch sferach – prawodawstwa i tłumaczenia i wszystkie te procesy będą się odbywać w sferze publicznej w ujęciu Habermasa¹⁹. Dlatego też europejska konstytucja oparta o idee patriotyzmu konstytucyjnego jednoczy Europejczyków, a z drugiej strony zapewnia ochronę autonomii jednostek i autonomię publiczną, a więc stwarza

¹⁵ J. Habermas, *Faktyczność i obowiązywanie. Teoria dyskursu wobec zagadnień prawa i demokratycznego państwa prawnego*, Warszawa 2005, s. 379.

¹⁶ J. Habermas, *Constitutional Democracy, A Paradoxical Union of Contradictory Principles?*, „Political Theory” (2001) vol. 29, nr 6, s. 767.

¹⁷ Zob. J. Habermas, *On Law and Disagreement. Some Comments on “Interpretative Pluralism”*, „Ratio Juris” (2003) vol. 16, nr 2, s. 188-192.

¹⁸ *Tamże*, s. 193.

¹⁹ Zob. G. Wąsiewski, *Koncepcja „patriotyzmu konstytucyjnego” Jürgena Habermasa*, Toruń 2010, s.160.

możliwość uczestniczenia pojedynczych obywateli w politycznej walce o cele wspólne i uniwersalne²⁰.

2. Zagadnienie dyskursu konstytucyjnego Unii Europejskiej

W dyskursie politycznym państw europejskich należących do struktur Wspólnot Europejskich rodziły się pewne zamysły na stworzenie wspólnej konstytucji obejmującej swym zakresem wszystkie państwa członkowskie. W zakresie tych dywagacji było wiele założeń i koncepcji odnoszących się do ustanowienia Ustawy Zasadniczej. Jednak w swojej pracy pragnę odnieść się do dwóch zasadniczych, za które uważam koncepcję Dietera Grimma²¹ i odpowiedź na nią w postaci też Jürgena Habermasa. Te dwa zasadnicze nurty wskażą nam pewne obszary europejskiego dyskursu politycznego odnoszącego się do tego, czy Europie potrzebna jest konstytucja.

Grimm w swoich założeniach o potrzebie stworzenia konstytucji odnosi się do kwestii, iż do tej pory przez wiele lat konstytucje stanowiły prawny fundament państw europejskich, podczas gdy organizacje międzynarodowe za swoją podstawę miały traktaty. Jak zatem w tej sytuacji odnieść się do tworzenia konstytucji Unii Europejskiej, która z jednej strony nie ma statusu jednostkowego państwa, zaś z drugiej strony stanowi coś więcej niż organizację międzynarodową, jest określana jako wyższy etap rozwoju współpracy międzynarodowej²². Dlatego też Grimm stawia pytanie odnoszące się do tego czy konstytucje europejską trzeba stworzyć od nowa czy raczej ją ulepszać? To stwierdzenie ma swoje braki, ze względu, iż konstytucję możemy rozumieć w dwojaki sposób: formalny i materialny. Zwolennicy ujęcia materialnego odnoszącego się do faktu istnienia w Unii konstytucji będą twierdzić, że konstytucję należy ulepszać. Natomiast, ci którzy mówią, że Unia nie ma konstytucji w znaczeniu formalnym, twierdzą że konstytucję trzeba dopiero stworzyć²³. Zatem oba te stanowiska są słuszne i odnoszą się do rzeczywistego rozumienia potrzeby pracy nad konstytucją, jednak w tych założeniach Grimm nie wskazał konkretnego

²⁰ Zob. P. Nanz, *Which kind of political identity for Europe? Towards a transnational conception of constitutional patriotism*, Cambridge 2006, s. 4-5.

²¹ D. Grimm publikując artykuł „*Does Europe Need a Constitution*” w 1995 roku niejako sprowokował J. Habermasa do przedstawienia swoich tez w tym zakresie, co zostało opublikowane w tym samym numerze, na łamach „*European Law Journal*” i przedstawia dwa odmienne stanowiska odnoszące się do potrzeby stworzenia konstytucji Unii Europejskiej.

²² D. Grimm, *Does Europe Need a Constitution?*, „*European Law Journal*” (1995) vol. 1, nr 3, s. 284-286.

²³ Zob. G. Wąsiewski, *Koncepcja „patriotyzmu konstytucyjnego” Jürgena Habermasa*, Toruń 2010, s.140.

kierunku działania, więc w jakiś sposób uprościł te założenie i nie odniósł się do nich bezpośrednio. Dalej autor wskazuje na zadania konstytucji, która przede wszystkim ma tworzyć ogólne ramy, które będą następnie wypełniane w zależności od zmieniających się warunków politycznych. Takie rozumienie zadań konstytucji pokazuje, iż zawiera ona normy legitymizujące władzę, a także normy dotyczące sposobów wykonywania władzy i jej pewnych ograniczeń²⁴. W rozumieniu Grimma jeśli w państwie naród legitymizuje pewne kompetencje państwa i funkcjonowania władzy to tak samo powinno być w przypadku Unii, w której potrzebna jest taka siła, która przenosiłaby kompetencje instytucji krajowych na wyższy poziom organów wspólnotowych²⁵. Grimm zaznacza, że Wspólnoty mają konstytucję, ale ona powinna pochodzić od obywateli, gdyż ta która jest obecnie pochodzi od państw członkowskich. Jednak takie założenie nie da się do końca wyjaśnić. Ponieważ przy takim twierdzeniu i określeniu konstytucji rodzi się wątpliwość kto jest suwerenem konstytucji Unii, gdyż w obszarze państw członkowskich będzie to odpowiednio naród czy monarcha. Przy takim założeniu suwerenem Unii w takim rozumieniu tej koncepcji byłaby Komisja Europejska, która jest przedstawicielem państw członkowskich. W tym ujęciu zatem Unia nie jest federacją konstytucyjną, lecz międzykonstytucyjną²⁶. Takie założenia Grimma pokazują, że znaczenie państw narodowych i ich konstytucji ma ogromne znaczenie na tworzenie konstytucji dla całej Wspólnoty. Jednak takie działania wydają się ograniczone w tej koncepcji, ze względu na partykularne działania mające na celu ochronę interesów państw członkowskich, a nie tworzenie pewnych mechanizmów działania, które stanowiłyby możliwość wyjścia poza obręb władzy poszczególnych państw, aby móc wznieść integrację europejską na poziom wyższy niż gospodarczy, jak to z resztą w chwili obecnej się przedstawia. Grimm uważa, że najważniejszym problemem Unii jest brak tożsamości zbiorowej w rozumieniu kulturowym²⁷, dlatego w tym ujęciu konstytucja może powstać, gdy Unia zmieni się w federację i będzie legitymowana przez jednorodny naród europejski²⁸.

²⁴ Zob. D. Grimm, *Does Europe Need a Constitution?*, "European Law Journal" (1995) vol. 1, nr 3, s. 288.

²⁵ Tamże, s. 290.

²⁶ Tamże, s. 294-295.

²⁷ Podobne rozumienie wyraża J.H. H. Weiler, który stwierdza: „Mówiąc wprost, europejski gmach konstytucjonalny nigdy nie został legitymizowany poprzez proces przyjęcia konstytucji przez europejski konstytucyjny „demos” i dlatego (...) konstytucjonalizm europejski nie cieszy się takim autorytetem, jak w państwach federalnych, w których federalizm zakorzeniony jest w klasycznym porządku konstytucyjnym. Jest to zatem konstytucja bez szeregu klasycznych warunków konstytucjonalizacji”, J.H.H. Weiler, *Epilogue Fischer: The Dark Side*, [w:] tamże, *What Kind of Constitution for What Kind of Polity?*, *Responses to Joschka Fischer*, Firenze 2000, s. 239-242.

²⁸ Tamże, s. 298.

Takim założeniom Grimma przeciwstawia się Habermas, który twierdzi, że na drodze konstytucjonalizacji Europy trzeba odejść od państw członkowskich i ich wpływie na tworzenie struktury władzy i państwa, a należy zająć się tworzeniem europejskiego społeczeństwa obywatelskiego, które będzie stanowiło o sile Unii Europejskiej. Habermas nie zgadza się z założeniem deficytu demokratycznego, który zakłada, że nie będzie możliwe stworzenie jednolitej konstytucji europejskiej dopóki nie powstanie jeden naród²⁹. Jednak w tych działaniach bardzo ważna jest komunikacja społeczna, bardziej niż zdefiniowanie świadomości zbiorowej ponieważ będzie to stanowić zasadniczy łącznik integracji oparty o wspólny kontekst rozumienia³⁰. Dopiero takie działanie mające na celu wytworzenie publicznej sfery komunikacyjnej w obrębie kształtującego się społeczeństwa obywatelskiego daje podstawy to tworzenia fundamentów tożsamości narodowej, która pozwoli połączyć różnorodności narodowe państw członkowskich, a tym samym będzie podstawą do tworzenia w pełni wykształconego europejskiego społeczeństwa europejskiego, które mogłoby przejąć rolę suwerena w Unii³¹.

W dyskursie politycznym na temat tego czy Unia Europejska ma być oparta na zasadach federalizmu, zauważa się coraz częściej, że odchodzi się od kreowania takiego sposobu myślenia i tworzenia pewnych założeń teoretycznych, aby Unia nie stała się federacją. W tej kwestii również Habermas zwraca uwagę, że Unia nie musi wymyślać czy stwarzać nowych form integracji. Twierdzi, że należy wykorzystywać naturalną ewolucję państwa narodowego w celu odnalezienia i zachowania osiągnięć demokratycznych państwa europejskiego i tak je przetransponować, aby mogły stawić czoła wyzwaniom globalizacji i co więcej skutecznie je przekraczać³². Dlatego obraz silnej Europy we współczesnej sytuacji geopolitycznej zależy od wspólnego zjednoczenia państw europejskich i realizacji pewnych przesłanek proceduralnych odnoszących się do warunków materialnych, które pozwolą zachować osiągnięcia ekonomiczno-społeczne państw narodowych. Konstytucja europejska musi zatem czerpać potrzebne wartości z doświadczeń poszczególnych państw narodowych, wymienianych skutecznie w procesie komunikacji. Dlatego dla Habermasa najważniejsze jest, aby europejskie społeczeństwo obywatelskie nie może być tylko adresatem norm prawnych, ale także musi brać czynny udział w ich tworzeniu. Wtedy dopiero dzięki

²⁹ Zob. G. Wąsiewski, *Koncepcja „patriotyzmu konstytucyjnego” Jürgena Habermasa*, Toruń 2010, s.143.

³⁰ J. Habermas, *Remarks on Dieter Grimm's "Does Europe Need a Constitution?"*, "European Law Journal" (1995) vol. 1, nr 3, s. 305.

³¹ *Tamże*, s. 307.

³² Zob. J. Habermas, *Why Europe Needs a Constitution*, „New Left Review” (2002) nr 11, s.1.

wspólnym wartościom będzie możliwe stworzenie europejskiej konstytucji, która powinna stać się czynnikiem integrującym państwa narodowe³³.

Założenia dyskursu politycznego odnoszące się do kwestii konstytucjonalizacji Unii Europejskiej w ujęciu dwóch autorów, których przedstawiłem, a mających odmienne stanowiska do tej kwestii są pewnym zasygnalizowaniem potrzeby nieustannych rozmów i dialogu w tej kwestii, aby znaleźć jak najlepsze rozwiązanie w prawidłowym funkcjonowaniu Wspólnoty, ale też wskazać na źródła przemian współczesnej Europy mającej na celu zachowanie autonomii jednostek, ale też stworzenia dobrze funkcjonującej europejskiej sfery publicznej, która będzie pozwalała prowadzić udany dyskurs w celach integrujących społeczeństwo obywatelskie³⁴. W tej kwestii należy podkreślić znaczenie koncepcji Habermasa w celu stworzenia europejskiej konstytucji, która pozwoliłaby rozwiązać wiele problemów odnoszących się do problemów partykularnych państw członkowskich oraz prawidłowego funkcjonowania całej Wspólnoty w oparciu o zasady konstytucji. W pierwszej kolejności musi określić zasady pierwszeństwa form prawa w Unii, które ma polegać na hierarchicznym rozumieniu zasady pierwszeństwa szczególnie w odniesieniu do nowych państw członkowskich, które ze względu na swoją tożsamość narodową nie chcą przyjmować ogólnych zasad współpracy kosztem własnego państwa. Konstytucja musi również w ujęciu Habermasa ukształtować instytucje europejskie i zdefiniować ich zasady funkcjonowania oraz zakres kompetencji jakie mają spełniać. Jak również wskazać na status jednostek w tym procesie i ich rolę w procesie politycznym³⁵.

Bardzo ważną kwestią jest sposób radzenia sobie Unii Europejskiej z nowymi wyzwaniami współczesności takimi jak: globalizacja, terroryzm, przestępczością międzynarodową, ale też procesami, które zagrażają podziałom wewnętrznym w strukturze Unii oraz problemom dezintegracji Europy. Dlatego, żeby było to możliwe potrzebna jest jednorodność Unii przejawiająca się wspólnym językiem politycznym, szczególnie w kwestiach wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa³⁶. Takie zasady tworzenia konstytucji europejskiej według Habermasa przede wszystkim muszą być oparte na zgodzie europejskiego społeczeństwa obywatelskiego. Potrzebny jest zatem w tej kwestii

³³ Zob. G. Wąsiewski, *Koncepcja „patriotyzmu konstytucyjnego” Jürgena Habermasa*, Toruń 2010, s.148.

³⁴ Zob. M. Safjan, *Po co komu konstytucja europejska. Rozważania prezesa Trybunału Konstytucyjnego*, „Rzeczpospolita”, 3.04.2002.

³⁵ Zob. G. Wąsiewski, *Koncepcja „patriotyzmu konstytucyjnego” Jürgena Habermasa*, Toruń 2010, s.194.

³⁶ Zob. M. Wróblewski, *Dyskurs konstytucyjny w Unii Europejskiej – pojęcie konstytucji i konstytucjonalizmu w porządku prawnym Unii Europejskiej*, [w:] S. Dudzik [red.], *Konstytucja dla Europy – przyszły fundament Unii Europejskiej*, Kraków 2005, s. 85-87.

dialog polityczny, w którym nie tylko elita polityczna ma możliwości tworzenia zrębów konstytucji, ale też zwykli obywatele Unii Europejskiej. Jest to pewnego rodzaju umowa społeczna, dzięki której powstanie konstytucji polega na tym, aby adresaci czuli się obywatelami Unii i by adresaci praw byli jednocześnie ich autorami: „czas najwyższy, by ludzie uświadomili sobie fakt, że to nie państwa członkowskie, ale sami obywatele państw członkowskich są panami traktatów, a właściwie panami konstytucji”³⁷.

3. Przyszłość patriotyzmu konstytucyjnego Unii Europejskiej w ujęciu Habermasa

Procesy kształtowania Unii Europejskiej i jej nieustanne przeobrażenia w zakresie struktur wewnętrznych, ale również w ramach rozszerzeń członkowskich pokazują tendencję, jak ważna jest rola konstytucji, która scala różne instytucje europejskie, ale również poszczególne kraje. W tych działaniach i tworzeniu Unii Europejskiej należy się zastanowić nad jej przyszłością w ramach konstytucji, która stanowi fundament prawa dla całej Wspólnoty. Według Habermasa, aby konstytucjonizm w tej wspólnocie był skutecznie realizowany musi on wynikać z działań europejskiego społeczeństwa obywatelskiego, które ma ogromny wpływ na tworzenie świadomości europejskiej. Takie działania odchodzące od etniczności poszczególnych krajów, a skupiających uwagę na konstytucji, która odnosi się do uniwersalnych wartości obejmujących wszystkich obywateli Unii Europejskiej stwarzają podstawy do tego, aby twierdzić, iż cała Wspólnota może przetrwać chwile próby związane szczególnie z procesami globalizacji, ale też z dezintegracją Unii ze względu na niezadowolenie niektórych państw wynikające ze złego sprawowania władzy i podejmowania decyzji niszczących partykularne interesy krajów członkowskich.

Ważnym elementem według Habermasa, który będzie decydował o przetrwaniu patriotyzmu konstytucjonalnego w strukturze Unii Europejskiej to równe traktowanie wszystkich obywateli i sprawnie działający mechanizm prawa europejskiego, który nie będzie tworzył sztucznych podziałów między państwami członkowskimi, jak również między poszczególnymi obywatelami. W tej kwestii chodzi o podkreślenie sytuacji, aby państwa wpływowe i bogate, mające duże znaczenie na arenie międzynarodowej nie wykorzystywały tego dla własnych osobistych celów, przez podejmowanie takich decyzji, które będą powodowały straty wśród państw mniej bogatych i nie mających możliwości zareagowania na krzywdzące prawa. Unia Europejska w swej strukturze wewnętrznej poprzez konkretne instytucje tj. Komisję Europejską, Parlament czy

³⁷ I. Pernice, *Elements and Structures of the European Constitution*, Berlin 2002, s. 12.

Trybunał ma stać na straży wszystkich obywateli i stwarzać takie prawo, które stara się być jak najbardziej obiektywne dla wszystkich. Taka sytuacja jednak jest dość trudna do zrealizowania, gdyż każde państwo członkowskie stara się zyskać jak najwięcej dla siebie ze wspólnego budżetu. W tym działaniu zawsze najwięcej do powiedzenia mają państwa bogate tj. Niemcy, Francja czy Wielka Brytania mają ogromny wpływ na kreowanie polityki wewnętrznej Unii i niestety w wielu przypadkach są one tworzone bez realnego odniesienia do potrzeb całej Wspólnoty.

Kolejną kwestią odnoszącą się do realizowania postanowień konstytucji jest stworzenie takiej atmosfery wśród obywateli państw członkowskich, aby byli odpowiedzialni za całą Wspólnotę i mieli realny wpływ na politykę całej Unii. Chodzi tutaj o stworzenie oddolnych mechanizmów obywatelskich, które z jednej strony kontrolują instytucję i biurokrację Unii, ale też dają pozytywne impulsy do działania w celu polepszenia funkcjonowania Wspólnoty i dostosowywania obszaru jej działań do ciągle zmieniającego się obrazu Europy, również ze względu na współczesne zagrożenia, które jej dotyczą jak: globalizacja, terroryzm, migracja itp. Jest to zatem inicjatywa oddolna, która też ma na celu, aby władza i jej instrumenty nie były tylko w ręku elit politycznych czy ekonomicznych, które niestety w wielu sytuacjach wprowadzają monopol w zakresie podejmowania decyzji odnoszących się do całej Wspólnoty. Jest to element konstytucji, który wskazuje na znaczenie całego obywatelstwa w kształtowaniu polityki Unii zarówno w zakresie wewnętrznych struktur jak i polityki zewnętrznej. Takie działanie ma przede wszystkim na celu doprowadzenie do sytuacji, że cała Unia będzie się wypowiadać jednym językiem myślenia, który ma na celu dobro wszystkich obywateli. Według Habermasa właśnie te relacje oddolne kształtujące wspólną tożsamość europejską stanowią podstawę funkcjonowaniu koncepcji patriotyzmu konstytucyjnego w strukturach Unii. Wynika to z odpowiedzialności państwa opartego o konstytucję w tworzenie demokratycznego obrazu państwa – w tym przypadku wspólnoty państw – opartego o zasady konstytucyjne stwarzające obywatelom mechanizmy kształtowania obrazu Unii Europejskiej. Jest to tym bardziej ważne, aby ta odpowiedzialność za Wspólnotę uczyła poszczególne kraje członkowskie postawy tożsamości, która ma się charakteryzować troską o przestrzeganie zasad konstytucyjnych jednolitych dla wszystkich obywateli Unii i to bez żadnego wyjątku.

Bardzo ważnym aspektem funkcjonowania Unii Europejskiej i jej dalszej przyszłości jest kwestia ekonomiczna, która jest zakorzeniona we wspólnej unii monetarnej łączącej większość krajów członkowskich. Jednak jest to ogromny problem do rozwiązania, gdyż w wielu sytuacjach kwestie ekonomiczne są przekładane ponad problemy społeczne czy polityczne. Obecnie kwestia euro wzbudza bardzo wiele emocji i niestety ma bardzo negatywny wpływ na strukturę Unii, ze względu na słabość tej waluty w stosunku do dolara amerykańskiego.

skiego, jak również kryzysu finansowego, który objął większość krajów wstępujących do Strefy Euro. Sprawa wspólnej waluty w obecnej strukturze Wspólnoty porusza kwestie integracji państw, które coraz częściej zastanawiają się, aby z tego układu wystąpić ze względu na negatywne skutki wywołane przez euro. Są to zatem czynniki dezintegrujące, które nie wpływają na krystalizację wzajemnych stosunków państw członkowskich, lecz raczej osłabiają całą Unię. W tym miejscu Habermas proponuje poszerzenie unii walutowej w kierunku unii politycznej, czyli takiej strukturze, która nie buduje swoich relacji na biznesie i wartościach materialnych, lecz na aspektach politycznych, które dopiero do kwestii ekonomicznych mają doprowadzić. Jednak takie poczynania można uznać za bardzo żmudne i wymagające wielu poświęceń, szczególnie w dobie globalizacji i komercjalizacji wielu państw opartych często na decyzjach ogromnych konsorcjów, których budżety w wielu sytuacjach przekraczają możliwości samego państwa. Taka sytuacja pokazuje niestety jak dzisiejsza arena polityczna - również Unii Europejskiej - jest zależna od biznesu i praw rządzących rynkiem. Ma to niestety ogromny wpływ na zależność państw od kapitału zagranicznego i przez to jest uzależnione wiele decyzji politycznych. Habermas zwraca również uwagę, że w takiej sytuacji należy stworzyć konfederację państw, które stanowiłyby alternatywę od uzależnienia się od obcego kapitału, ale również mogłoby doprowadzić do sytuacji, iż Unia Europejska stałaby się potencjalnym konkurentem dla konsorcjów, ale też innych potęg światowych.

Zakończenie

Reasumując przyszłość konstytucjonalizmu Unii Europejskiej w ujęciu Habermasa należy stwierdzić, że wymaga on wiele pracy i wspólnych zabiegów, aby można przezwyciężyć wszelkie trudności nowoczesności, z którymi musi zmierzyć się Europa. W tym kształtowaniu za skuteczne narzędzie mają posłużyć tezy koncepcji patriotyzmu konstytucyjnego, które posłużą do wytworzenia mechanizmów działania jednolitych dla wszystkich państw członkowskich. Jednak już po kilkudziesięciu latach funkcjonowania Unii Europejskiej nawet po stworzeniu Traktatu Konstytucyjnego ciągle brakuje stabilizacji w funkcjonowaniu tej Wspólnoty. Wynika to niejednokrotnie z tego, że państwa członkowskie nie mogą przekroczyć swoich partykularyzmów narodowych, kosztem dobra całej Unii, co w dalszych implikacjach związane jest z brakiem porozumienia w polityce wewnętrznej i zagranicznej, a tym samym nie pozwala to wytworzyć jednolitego stanowiska na arenie międzynarodowej. Dlatego właśnie założenia koncepcji Habermasa w tej dziedzinie w niektórych kwestiach się nie sprawdzają, gdyż ciężko obywatelom Unii przekroczyć swoją etniczność i kul-

turę narodową w celu tworzenia europejskiego społeczeństwa obywatelskiego opartego na konstytucji. Można zatem stwierdzić, że o przyszłości tej Wspólnoty i oparciu jej o konstytucję będzie zależało przede wszystkim na stworzeniu tożsamości europejskiej opartej na uniwersalnych wartościach.

Analizując zagadnienie patriotyzmu konstytucyjnego trzeba podkreślić, że sprawdza się ono bardzo dobrze w kwestii działania i funkcjonowania jednego państwa. Jednak w wypadku próby scalenia wielu państw w oparciu o wspólną konstytucję nie zawsze te założenia mogą zostać w pełni zrealizowane. Gdyż każdy członek Unii Europejskiej stara się osiągnąć jak najwięcej korzyści dla własnego państwa kosztem innych krajów członkowskich, co w dalszym dyskursie powoduje powstanie pewnych partykularyzmów w ramach całej Wspólnoty. Jest zatem potrzebny rozwój sfery publicznej, w strukturze której poprzez skuteczną debatę polityczną będzie można wypracować jak najlepsze rozwiązania umożliwiające stabilne funkcjonowanie konkretnego państwa członkowskiego, ale też całej Unii Europejskiej. Jest to aktualne zadanie, które kształtuje się obecnie w sferze dyskursu politycznego współczesnej Europy i wskazuje na przyszłość konstytucjonalizmu Unii Europejskiej, jak również samej koncepcji patriotyzmu konstytucyjnego Jürgena Habermasa i jej być albo nie być w przestrzeni politycznej państw europejskich.

Streszczenie

W dyskursie społecznym i politycznym na przestrzeni wieków zastanawiano się jaki ustrój państwowy będzie miał najlepsze założenia funkcjonalne, ale też będzie mógł w pełni zaspokoić pragnienia obywateli wynikające z ich praw. Jednak te opinie były bardzo podzielone. W wielu sytuacjach zastanawiano się czy ustrój autorytarny nie jest lepszy od demokratycznego, czy władza nad narodem i państwem ma być złożona w ręce jednostek czy raczej ma zostać powierzona ludziom delegowanym ze społeczeństwa w celu reprezentowania całości obywateli. W tych dywagacjach zastanawiano się również czy państwo i jego funkcjonowanie ma być oparte na etniczności i tradycji narodowej czy raczej na ustawie zasadniczej, która wszystkich obywateli będzie traktować tak samo bez względu na kulturę i tradycję jaką część z nich reprezentuje. W tych rozważaniach szczególnie miejsce we współczesnej filozofii, ale też socjologii zajmuje koncepcja patriotyzmu konstytucyjnego Jürgena Habermasa, który stara się poczynić starania, aby tworząc obraz państwa odejść od jego etniczności i kultury narodowej, a budować go na podstawie obiektywnych aktów prawnych, które będą wszystkich mieszkańców obowiązywać jednakowo. W tym miejscu należy zadać kilka pytań stanowiących pewne hipotezy pracy. Czy założenia tej koncepcji mogą zostać w pełni zrealizowane i wykorzystane w tworzeniu Unii Europejskiej i jej dalszych przekształceniach strukturalnych i instytucjonalnych? I wreszcie jaka będzie przyszłość koncepcji patriotyzmu konstytucyjnego współczesnej Europy?

SŁOWA KLUCZOWE: patriotyzm, konstytucja, Unia Europejska, naród, państwo

Abstract

Constitutional patriotism of contemporary Europe according to Jürgen Habermas

In the social and political discourse over the centuries, there was an ongoing discussion on the state system that would have the best functional assumptions, but also would be able to fully satisfy the desires of citizens arising from their rights. However, these opinions have always been very divided. On many occasions, it was considered whether the authoritarian system is better than the democratic one, whether the power over the nation and the state is to be placed in the hands of individuals or rather to be entrusted to the people delegated from society in order to represent the whole of the citizens. In these discussions, it was also considered whether the state and its functioning should be based on ethnicity and national tradition, or rather on the basic law, which will treat all citizens equally regardless of the culture and tradition that some of them represent. In these considerations, the concept of “constitutional patriotism”, developed by Jürgen Habermas, occupies a special place in contemporary philosophy, but also in sociology. He strives to create an image of state that is alienated from his ethnicity and national culture and built on the basis of objective legal acts that would apply to all residents equally. At this point several questions should be asked to constitute the hypothesis. Can the assumptions of this concept be fully implemented and used in giving foundation of the European Union and its further structural and institutional transformations? And finally what will be the future of the concept of constitutional patriotism in the contemporary Europe?

KEYWORDS: patriotism, constitution, European Union, nation, state

Bibliografia

- Grimm D., *Does Europe Need a Constitution?*, "European Law Journal" (1995), vol. 1, nr. 3.
- Habermas J., *Constitutional Democracy, A Paradoxical Union of Contradictory Principles?*, "Political Theory" (2001), vol. 29, nr. 6.
- Habermas J., *Faktyczność i obowiązywanie. Teoria dyskursu wobec zagadnień prawa i demokratycznego państwa prawnego*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2005.
- Habermas J., *Remarks on Dieter Grimm's "Does Europe Need a Constitution?"*, "European Law Journal" (1995), vol.1, nr. 3.
- Habermas J., *Remarks on Legitimation through Human Rights*, [w:] tenże, *The Postnational Constellation. Political Essays*, Cambridge 2001.
- Habermas J., *Reply to Grimm*, [w:] P. Gowan, P. Anderson [red.], *The Question of Europe*, London-New York 1997.
- Habermas J., *Why Europe Needs a Constitution*, „New Left Review” (2002), 11.
- Lacroix J., *For a European Constitutional Patriotism*, „Political Studies” (2002), 50.
- Nanz P., *Which kind of political identity for Europe? Towards a transnational conception of constitutional patriotism*, Cambridge 2006.
- Nogal A., *Ponad prawem narodowym, Konstytucyjne idee Europy*, Warszawa 2009.
- Pernice I., *Elements and Structures of the European Constitution*, Berlin 2002.
- Safjan M., *Po co komu konstytucja europejska. Rozważania prezesa Trybunału Konstytucyjnego*, „Rzeczpospolita”, 3.04.2002.
- Wąsiewski G., *Koncepcja „patriotyzmu konstytucyjnego” Jürgena Habermasa*, Toruń 2010.
- Weiler J.H.H., *Epilogue Fischer: The Dark Side*, [w:] tamże, *What Kind of Constitution for What Kind of Polity?*, *Responses to Joschka Fischer*, Firenze 2000.
- Wróblewski M., *Dyskurs konstytucyjny w Unii Europejskiej – pojęcie konstytucji i konstytucjonalizmu w porządku prawnym Unii Europejskiej*, [w:] S. Dudzik [red.], *Konstytucja dla Europy – przyszły fundament Unii Europejskiej*, Kraków 2005.